

טעמי גזרות חכמים

ר' בניה זאגא

הקדמה

שאלת טעמי מצוות דרבנן ותוקפן מתחילה כבר מתקופת הקראים שטענו, בין השאר, שחז"ל מוסיפים על התורה. כמעט בכל דור ודור עולה מחדש השאלה מדוע חז"ל גזרו גזרות, האם הן רלוונטיות, מדוע התורה לא גזרה אותן בעצמה וכדומה.

בדורנו שאלת טעמי מצוות דרבנן עולה מכמה כיוונים; ישנן הלכות שנשמכות על הבנת המציאות שהתגלתה לכאורה כלא נכונה, יש הנראות כחששות רחוקים שאין לחשוש להם וכדומה. מתוך כך, מגיעים לעיתים לרפורמה או פרשנות מחודשת לכללים הלכתיים כאלה ואחרים, או מצפים לכינון הסנהדרין כדי שנוכל להסיר את 'הנטל המכביד' מעל צווארינו (אם כי לקמן יבואר שגם על הסנהדרין יחולו הגבלות).

כבר בירושלמי¹ מובא שר' אבא בר ממל רצה לבטל איסור מלאכה בחוה"מ ובמקרים שונים מצינו הכרעה שגזרה מסוימת אינה תקפה עוד במציאות הנוכחית: גזרת גילוי²; מחיאת כפיים לפי תוספות³; יציאה בשבת בטבעת ללא חותם⁴ ועוד, אך ברוב הגדול והמכריע של הגזרות הפוסקים לא רוצים לגעת ודוחים את הביקורת על גזרות אלה.

אם כן, יש להבין מדוע חז"ל גזרו גזרות אלה ומדוע הן אכן רלוונטיות גם כיום. שלושה כיוונים עיקריים יש לפתרון בעיה זו: יש כאלה שנקטו בגישה המהווה 'פורמליסטיקה של ההלכה', כלומר טענו שחלק מהגזרות נגזרו בצורה פורמלית ומכלילה ובאמת מהותית אין סיבה לגזור⁵. החוק התורני אוסר בכללות וכל עוד הנידון הספציפי לא הוחרג ממנו הוא אסור אע"פ שאין צורך אמיתי לאוסרו⁶. ודאי שאם היתה לנו סנהדרין היינו מבטלים גזרה זו, כיוון שאין בה כלל איסור, אלא אם יש היגיון גם בימינו לגזור גזרות כלליות. האפשרות השנייה, הקלאסית יותר, היא שבימי חז"ל היה היגיון בגזרה, כי אנשים באמת היו מדמים זה לזה דברים שבימינו נראה רחוק לדמות. האפשרות השלישית היא לטעון שקיים טעם נוסף לגזרות שעל פיו הגזרה מובנת.

¹ מו"ק פ"ב ה"ד.

² תוס' ע"ז לה ע"א ד"ה 'חדא'.

³ ביצה ל ע"א ד"ה 'תנן'.

⁴ ספר התרומה סימן רמ.

⁵ עיין למשל אגרות משה א, קסא ועיין מבקשי תורה הלכות יו"ט במאמרו של הגרז"ן.

⁶ אמנם גם בדברי חז"ל מצינו 'לא פלוג' ויש מן האחרונים שאומרים שגם בדאורייתא אומרים 'לא פלוג', אך כמדומה שכלל זה מהותי כדי לא לבלבל בהבחנות דקות.

בפורום אוצר החכמה⁷ מצאתי דוגמה לשיטות שהבאנו. הפותח (עקביה) מציין שלפעמים גזירות חז"ל נראות רחוקות ולא סבירות לאדם בן זמננו, ושואל מדוע חז"ל השוו ביצה שנולדה ביום טוב לפירות הנושרין או למשקין שזבו? האם יש חשש סביר שמישהו יתבלבל? בפורום מוצגות שלוש תשובות עיקריות לשאלתו. הראשונה (ביליצר) – בימי קדם, כשלאנשים היו תרנגולות ועצים אכן חשש זה היה מציאותי ואנשים יכלו להתבלבל. השניה (ישא ברכה) – חכמים גזרו באופן של קביעת גדר כללי ולא על פירות הנושרין בלבד וגם ביצה נכנסת בגדר הזה. השלישית (סגי נהור) – חכמים ראו לנכון לאסור עניין מסוים כמו יציאת דבר מדבר וביצה בכלל זה.

במאמר זה נעסוק בטעם האחרון המופיע כבר בראשונים. ננסה לבסס אותו בתלמוד (אם כי ביסוס זה לא הושלם כל צרכו במאמר זה), לאסוף את המקורות המביאים אותו ולנתחם.

סוגי המצוות מדרבנן

המצוות שחז"ל תיקנו כוללות שני סוגים עיקריים: גזרות ותקנות. כך מחלק הרמב"ם⁸ בהקדמה לפירוש המשניות⁹ ובהקדמה למשנה תורה, וכן המהר"ל¹⁰ ועוד.

תקנות הן ציוויים שנועדו לחזק את מגמת התורה, בדרך כלל בצורה של מצוות עשה כגון: לולב במדינה שבעה ימים זכר למקדש¹¹ או ברכה לפני האוכל ואחריו¹².

גזרות הן סייג לתורה בצורה של מצוות לא תעשה. היכולת והסמכות של חז"ל לגזור גזרות מקורן לדעת רמב"ם¹³ ורש"י¹⁴, בפסוק ממנו ניתן ללמוד גם את מטרתן: "ושמרתם את משמרתיי"¹⁵ ע"פ דרשת חז"ל¹⁶ – "עשו משמרת למשמרתי". הקב"ה ציווה את חז"ל לוודא שלא נעבור על מצוות התורה ע"י עשיית סייג. ממשה רבנו ועד התלמוד (ובמידה מסוימת עד ימינו אלה) נגזרו גזרות רבות - רובן בתקופת המשנה והתלמוד. לא כולן מוסכמות ויש מחלוקות במשנה ובגמרא האם לגזור גזרה מסוימת וכיצד.

הגזרות מופיעות בכמה צורות: ישנן שרק אחר העיון מבינים שהן גזרות ולכן לפעמים יש מחלוקת בראשונים האם הלכה מסוימת היא מדאורייתא או גזרה מדרבנן, לעיתים

⁷ "גזירת חז"ל בעניין ביצה שנולדה ביום טוב", <http://forum.otzar.org/viewtopic.php?t=24776>

⁸ הרמב"ם מחלק בין גזרות ליתקנות ומנהגות. לא נדון כאן בהבדל בין תקנה למנהג.

⁹ עמי' מא-מב במהדורת הרב שילת.

¹⁰ באר הגולה, באר ראשון, בחלוקה על פי הסיבה להוספת חז"ל על התורה.

¹¹ סוכה מא ע"א.

¹² ברכות לג ע"א.

¹³ בהקדמה לפירוש המשנה.

¹⁴ משתמע מביצה ב ע"ב ד"ה 'והתניא'.

¹⁵ ויקרא יח, ל.

¹⁶ יבמות כא ע"א.

מובאת גזרה רק כבדרך אגב, ישנן גזרות הנסמכות על פסוקים מן התורה וישנן גזרות שטעמן בצידן.

הדומה לאיסור והמביא לאיסור

בתוך הגזרות אפשר למנות סוגים רבים (באנציקלופדיה התלמודית בערך גזרה מונים כ- 16 סוגים שונים), אבל הסוגים המרכזיים בהם נדון הם המוזכרים ברמב"ם¹⁷: גזרה שמא יבוא לידי איסור כרת ודברים הדומים לאיסור.

נבחר את ההבדל בין שני סוגים אלה על ידי דוגמה. אחת ממלאכות שבת היא מלאכת קוצר ותולדתה: תולש. חז"ל גזרו שלא לעלות באילן שמא יתלוש¹⁸. העלייה באילן עצמה אינה דומה לאיסור, אבל כשאדם עולה באילן, הוא עלול לטעות¹⁹ ולתלוש מתוך שכחה. לכן חז"ל אסרו לעלות באילן – שמא יגיע לידי איסור כרת. חז"ל גזרו גם שלא לרדות דבש מכוורת בשבת, מפני שהדבר דומה לתלישה - הוצאת דבר ממקום גידולו²⁰, וישנו חשש שאם יהיה מותר לרדות דבש מכוורת, אדם יחשוב שמותר גם לתלוש פרי או עלה מעץ.

אם ננסה להגדיר במילים אחרות את שני סוגי גזרות אלה, ניתן להגדירם כחשש לטעות מעשית וחשש לטעות מושגית; העלייה באילן אסורה מחשש לטעות מעשית: חוששים שמעשה העלייה יגרום לשכוח ולתלוש מהעץ. רדיית דבש אסורה מחשש לטעות מושגית; תלישת הפרי מהעץ לא תתרחש מתוך שכחה או חוסר תשומת לב ומחשבה, אלא מתוך השוואת התלישה לרדיית דבש המותרת.

השוני ביניהם מתבטא גם בשאלה מתי ובאיזה 'חפצא' ישנו חשש עבירה; האם אוסרים מחשש שיעשה איסור כעת, באותו מעשה ובאותו 'חפצא'²¹ (העליה באילן והתלישה ממנו), או מחשש שיבוא לעשות איסור במועד מאוחר יותר ובי'חפצא' אחר (בפרי ובאילן ולא בדבש ובכוורת).

הבדל נוסף ניתן לראות בדברי הרש"ש על מסכת עדויות²². הרש"ש עוסק בדברי הרמב"ם בהלכות ממרים²³, לפיהם לא ניתן לבטל גזרת סייג לתורה שפשטה בכל ישראל, אבל ניתן לבטל גזרת 'שאר דיני תורה'. מהו ההבדל העקרוני בין שני הסוגים? הרש"ש מסביר שהחילוק בין סייג לגזרה מתבסס על שני סוגי הגזרות שהזכרנו: גזרה היא שמא יבוא

¹⁷ שבת פכ"א ה"א.

¹⁸ ביצה לו ע"ב.

¹⁹ כך לפי רוב הראשונים. לפי הר"ף, החשש הוא שיתלוש בלי כוונה ולכן לסוברים שדבר שאינו מתכוון מותר, אין איסור לעלות באילן.

²⁰ שבת צה ע"א.

²¹ גזרות מפני הבאה לאיסור אינן תמיד באותו 'חפצא', אבל גזרות מפני הדומה לאיסור הן תמיד בי'חפצא' אחר.

²² פ"א, מ"ו.

²³ פ"ב, ה"ב-ה"ג.

לעבור על איסור בגלל שכחה מקרית ואין בביטולה עקירת איסור לגמרי, וסייג דומה לאיסור וללא הסייג עלול האיסור להתבטל לגמרי. אבן האזל מסביר באופן הפוך; לא ניתן לבטל איסור שנגזר מחשש הגעה לאיסור כיוון שהאיסור קרוב, אך ניתן לבטל את הדומה לאיסור, כי החשש שיגיע לאיסור הינו רחוק.

אם כן, ההבדל בין שני סוגי הגזרות מתבטא בשלושה אופנים:

- א. המביא לאיסור – מביא לטעות טכנית, והדומה לאיסור - לטעות בהלכה.
- ב. המביא לאיסור – נובע מחשש איסור באותו מקרה ובאותו 'חפצא', והדומה לאיסור – במקרה אחר וב'חפצא' אחר.
- ג. המביא לאיסור – גורם לביטולו באופן חד פעמי, והדומה לאיסור – לביטול האיסור לטווח הארוך.

טעמי הגזרות

כאמור, טעם גזרות חכמים הוא שלא נגיע לאיסור, ושתי דרכים לכך: ע"י שכחת השבת וע"י מחשבה שהאיסור מותר. נעיר, שכל גזרה ואף כל תקנה ניתן להציג כמיועדת למנוע הגעה לאיסור, אף שבחלקן ודאי שהמניע לתקן ולגזור היה אחר, ולכן חשוב שלא למהר ולקבוע שאכן זהו טעמה. לדוגמה, ריב"ז תיקן נטילת לולב במדינה שבעה ימים זכר למקדש²⁴. ניתן להסביר שהתקנה נובעת מחשש שכשיבנה בית המקדש לא ידעו שבמקדש נטילים שבעה ימים לאחר שהורגלו ליטול יום אחד בלבד. זהו איננו ההסבר הפשוט לתקנה, שמטרתה להזכיר את המקדש גם כשהוא חרב. את הנימוק הראשון נכנה 'נימוק הלכתי' ואת השני 'נימוק מהותי'.

במספר סוגיות קשה לתת נימוק הלכתי לגזרות, ונביא אחת מהן:

מסכת ביצה פותחת בכך שביצה שנולדה ביו"ט אסורה. רבה מסביר שישנה מצווה להכין מחול לשבת ויו"ט וממצוה זו נגזר איסור שימוש בדבר שלא הוכן בחול (אלא ביום קדוש אחר). כמו כן סובר רבה שגמר הכנת ביצה בבטן התרנגולת הוא ביום שלפני הטלתה.

לכן, ביצה שנולדה ביו"ט שחל להיות אחר השבת, אסורה מדאורייתא כיוון שהוכנה בבטן אימה בשבת ולא בחול ואילו ביצה שנולדה ביו"ט שחל אחרי יום חול, אסורה מדרבנן (גזרה משום יו"ט שחל אחר שבת).

²⁴ סוכה מא ע"א.

בהמשך הסוגיה²⁵, אומרת הגמרא שלדעת רב ביצה שנולדה בשבת אסורה ביו"ט שלמחרת משום הכנה. שואלים תוס'²⁶: איסור הכנה חל לדעת רבה רק כאשר ההכנה היתה ביו"ט או בשבת. אם כן, הביצה אמורה להיות אסורה מדרבנן בשבת, ומותרת ביו"ט שאחריו. מתרצים התוספות (בתירוצם השני), שהתחדשה כאן הכנת ההיתר הדיני. כלומר, הסיבה שהביצה נאסרת היא ששבת הכינה ליו"ט את היתר הביצה, שהרי אילו היתה הביצה נולדת ביו"ט היתה אסורה מן התורה ורק בגלל שנולדה בשבת שלפניו היא עשויה להיות מותרת.

על תירוצם יש להקשות: התורה לא אסרה 'הכנה דינית' אלא מעשית, והתירוץ הוא כמובן שהאיסור מדרבנן. מה טעם הגזרה? הנימוק ההלכתי הוא שהכנה דינית דומה להכנה מעשית ואם נתיר אותה יבואו להתיר גם הכנה מעשית ולעבור על איסור מן התורה, אלא שבמקרה זה הנימוק אינו מסתבר; איזה יהודי מן השורה יבין את מושג ההכנה הדינית?!

איסורי דרבנן כהמשך מגמת איסורי דאורייתא

מהר"ל עסק בטעמי מצוות דרבנן²⁷, וביאר שמצוות שיש להן אסמכתא מהתורה נובעות מהפסוק והאסמכתא אינה רק דרשה נאה בעלמא. גם הריטב"א²⁸ כתב שהלימוד מאסמכתא אינו סימן בעלמא, אלא שהתורה התכוונה לדרשת חז"ל ונתנה להם את הרשות לחייב או לפטור כרצונם; "ראוי לעשות כן אלא שלא קבעו חובה". כך נובע גם מדברי הראשונים²⁹ שמצוות שיש להן סמך מן התורה מחמירים בהן יותר³⁰.

הנימוק ההלכתי לאיסור בישולי גוים הוא גזרה כדי שלא יבואו להתחתן עם גויה עקב הקרבה בסעודות משותפות. הגמרא במסכת עבודה זרה³¹ אומרת שהאיסור נלמד בדרך אסמכתא מן הכתוב על בקשת המעבר של ישראל מאדום: "אוכל בכסף תשבירני ואכלתי ומים בכסף תתן לי ושתיתי"³². הגמרא דורשת שכשם שמים לא התבשלו כך רק אוכל שלא התבשל מותר לקחת מגוי. המהר"ל מסביר שהאיסור נלמד מכך שעם ישראל ביקש אוכל בסיסי ומים כיון שהדרך היא ששני עמים שונים לא מתערבים זה בזה עד כדי כך

²⁵ ד ע"א.

²⁶ ד"ה 'אלא בהכנה דרבה קמיפלגי'.

²⁷ באר הגולה, באר ראשון.

²⁸ ר"ה טז ע"א ד"ה 'יתניא'.

²⁹ רש"י שבת לד ע"א ד"ה 'עירובי תחומין'; תוס' שם ד"ה 'לא קשיא' הובא להלכה במשנ"ב רסא, ז בשם עולת שבת.

³⁰ המאירי על מסכת ביצה (כ ע"ב ד"ה 'לדברי האומר'), כתב שאם האיסור להקריב נדרים ונדבות ביום טוב הוא משום גזירה אם עבר והקריב יצא ידי נדרו, ואם האיסור משום אסמכתא לא יצא ידי נדרו. גם מכאן ניתן לראות שיש משמעות לכך שניתנה אסמכתא מן התורה לאיסור מדברי חכמים.

³¹ לז ע"ב.

³² דברים ב, כח.

שימכרו אחד לשני אוכל מבושל אלא רק מוצרים גולמיים. בעצם הלימוד מהפסוק הוא שאומה צריכה להיות מחברתה והדרך להיות נבדלת היא לא לאכול אוכל שבושל ע"י בני האומה השנייה. לפי המהר"ל, כשם שהאיסור להתחתן עם גויה הוא כי עם ישראל צריך לשמור על יחודו ונבדלותו, כך גם אין לאכול בישולי גויים כדי לשמור על נבדלות עם ישראל.

נמצא שישנו הבדל מהותי נוסף בין המביא לאיסור לבין הדומה לאיסור: המביא לאיסור מובנו הוא סייג לאיסור דאורייתא ואילו הדומה לאיסור מבטא בצורה עדינה יותר את הרעיון המתבטא באיסור. התורה אסרה הכנה מחול לשבת וחז"ל אסרו אף את הכנת ההיתר של הביצה.

בדומה לכך, כתב 'מסילת ישרים'³³ שאיסור הדיבור בענייני עריות איננו מחשש להגיע לידי ביאה אסורה אלא הדיבור מגונה בעצמו. התורה אסרה רק את המגונה ביותר - הביאה - אך חכמים ראו לנכון ללכת בדרכה ולאסור גם את הדיבור שגם הוא מגונה אם כי פחות.

על פי עקרון זה אפשר להבין מדוע נחלקו הרש"ש ואבן האזל בפירוש דברי הרמב"ם שהבאנו למעלה; הרש"ש סובר שיש חשש שיבוא לעבור על איסור תורה ועל פי האבן האזל אפשר להסביר שמדובר באותו איסור בביטוי חלש יותר.

סמך נוסף ניתן להביא מדברי הר"ן בדרשותיו³⁴. הר"ן כותב שמצוות חכמים "כעין פירוש התורה הוא, שהם ז"ל אומרים כל צמר ופשתים הם כלאיים וכל שבות הוא מלאכה". הר"ן לא אומר שחז"ל גזרו על כל עירוב צמר ופשתים כדי שלא יגיעו לצורת העירוב האסורה מן התורה, אלא שחז"ל פירשו את התורה בצורה מורחבת והכלילו באיסור גם דבר שאינו ממש כלאיים.

ישנן כמה סוגיות בהן נימוק זה בא לידי ביטוי:

א. תרומת הדשן³⁵ פסק שפסיק רישא³⁶ מותר באיסור דרבנן, והאחרונים³⁷ הקשו עליו מסוגיות שונות. יש מהאחרונים³⁸ שחילקו בין מלאכות דרבנן לדברים האסורים משום

³³ פרק יא.

³⁴ דרשה חמישית נוסח ב / דרשה 13 במהדורת מוסד הרב קוק.

³⁵ סימן סד.

³⁶ 'פסיק רישא': עשיית מעשה בכוונה מותרת כשהמעשה גורם לאיסור להיעשות בודאות, לדוגמה: גרירת ספסל על קרקע תחוחה. אדם מתכוון להביא ספסל הביתה לשבת עליו, אך הספסל חורש את האדמה התחוחה בוודאות.

³⁷ מג"א שיד, ס"ק ה ועוד.

³⁸ שואל ומשיב מהדורה תניינא חלק ב, סימן ה; הובאו דבריו בשביתת השבת כללי דשא"מ ופ"ר דלא ניחא ליה במעשה חושב אות ד בסוף; ספר המקנה קונטרס אחרון סימן סד סעיף ה; נחלת בנימין סימן עא; הובאו דבריו גם בעט סופר כלל נ פרט ה; ציץ אליעזר חלק כ, סעיף טז.

גזרה ; בדברים האסורים משום גזרה (כרמלית למשל) אין איסור³⁹ ובמלאכה דרבנן (כמו צידה של דבר שאין במינו ניצוד) שטעמה מהותי יש איסור⁴⁰.

ב. שו"ע כתב⁴¹ שהאיסור לטלטל חפץ פחות מדי' אמות (שהוא איסור דרבנן) שייך גם בכרמלית - דבר הנראה כגזרה לגזרה. הגר"א במקום כתב⁴² שהכלל שאין גוזרים גזרה לגזרה נכון רק באיסור משום גזרה (כמו איסור שתיה מתוך כרמלית מכלי הנמצא ברשות הרבים שמא יכניס אותו ויעבור על איסור הוצאה), אך באיסור מהותי, כמו איסור שבות⁴³, גוזרים גזרה לגזרה.

מקורו הוא ככל הנראה⁴⁴ בדברי הר"ן⁴⁵, המחלק בין גזרה בה אין 'סרך מלאכה' כלשונו אלא גזרה מחמת דדמי למלאכה. לכן ישנן חומרות במלאכה שאינה צריכה לגופה לעומת דיני דרבנן אחרים, כיוון שחכמים החשיבוה כמלאכה ממש⁴⁶.

ג. צפנת פענח על הרמב"ם⁴⁷ הקשה כיצד בן חלוצה (האסורה לכהן מדרבנן) שנישאה לכהן נהיה חלל מדרבנן ולעומת זאת ילד של אדם שנישא לקרובתו האסורה מגזרת חכמים של שניות לעריות אינו נהיה ממזר דרבנן והסביר שיש הבדל בין גזרה שהיא 'משמרת למשמרת', לגזרה ההופכת את החלוצה לגרושה (אמנם מדרבנן). צפנת פענח הביא נפק"מ נוספות לדין זה, כמו היתר שבות במקדש המתיר רק גזרות שאין עליהן שם מלאכה דרבנן, איסורי שבות בין השמשות ועוד.

³⁹ כיוון שאין חשש לעבור על איסור דאורייתא, מאחר שהמעשה הנוכחי נעשה בלא כוונה. ⁴⁰ על פי זה הטעם המהותי נכון לגבי הדומה לאיסור רק בחלק מהמקרים, אלא שניתן בכל זאת להחיל אותו על כל המקרים ולהסביר שבכל איסור דרבנן יש גם הבאה לאיסור וגם הרחבת איסור והשאלה היא מה 'חזק יותר' באיסור מסוים.

⁴¹ או"ח שמט, ג.

⁴² ס"ק יא או יב ע"פ המהדורות השונות.

⁴³ בברכת אליהו העיר שבפשטות העברה פחות מדי' אמות היא איסור משום גזרה, דילמא אתי לאתווי יותר מארבע אמות ותירץ שהגר"א הבין שחז"ל גזרו להפוך העברה פחות מדי' אמות להעברה גמורה.

⁴⁴ הגר"א מפנה לספר התרומה אך אינו לפנינו והמפרשים הפנו לר"ן.

⁴⁵ שבת לה ע"ב מדפי הרי"ף.

⁴⁶ למשל, הוצאת מת לכרמלית (שהיתה מחשבה לאסור מדרבנן והותר מפני כבוד הבריות) היא גזירה לגזירה, כי הוצאת מת היא מלאכה שאינה צריכה לגופה (מוציא כדי להימנע מן הטומאה ולא לצורך המת שהוא מוציא) שאסורה מדרבנן וגם הוצאה לכרמלית מדרבנן. לעומת זאת, לעמוד ברשות הרבים ולשתות מרשות היחיד אמרה הגמרא שאין מקום לאסור בכרמלית כיוון שזו גזרה לגזרה (שבת יא ע"ב).

⁴⁷ ה"ל שבת פ"א ה"ד.

האגדה ביבמות כטעמים שונים לגזרות חז"ל

במסכת יבמות⁴⁸ עוסקת הגמרא ברמז להרחבת איסורי קרובות מן התורה:

"אמר רבא: רמז לשניות מן התורה מנין? שנאמר (ויקרא יח, כז): 'כי את כל התועבות האל עשו אנשי הארץ'. 'האל' – קשות, מכלל דאיכא רכות, ומאי נינהו? שניות. ומאי משמע ד'האל' לישנא דקשה הוא? דכתיב (יחזקאל יז, יג) 'את אילי הארץ לקח'..."

רב יהודה אמר מהכא (קהלת יב, ט): 'ואזן וחקר תקן משלים הרבה'. ואמר עולא א"ר אלעזר: קודם שבא שלמה היתה תורה דומה לכפיפה שאין לה אזנים עד שבא שלמה ועשה לה אזנים.

ר' אושעיא אמר מהכא (משלי ד, טו): 'פרעהו אל תעבר בו שטה מעליו ועבור'. אמר רב אשי: משל דר' אושעיא למה הדבר דומה? לאדם משמר פרדס; משמרו מבחוץ - כולו משתמר, משמרו מבפנים - שלפניו משתמר שלאחריו אינו משתמר, והא דרב אשי בדותא היא: התם שלפניו מיהא משתמר, הכא אי לאו שניות פגע בערוה גופה.

רב כהנא אמר מהכא (ויקרא יח, ל): 'ושמרתם את משמרת' עשו משמרת למשמרת. א"ל אביי לרב יוסף: הא דאורייתא היא! דאורייתא ופירשו רבנן. כל התורה נמי פירשו רבנן! אלא מדרבנן וקרא אסמכתא בעלמא".

דרשתו של רבא היא שהעברה נקראת "התועבות האל" - לשון תוקף וקשיות ודייק שישנן גם תועבות 'רכות'. העברה דאורייתא קשה ורעה ביותר ודבר שחז"ל אסרו הוא רך - רע בדקות יותר ולכן התורה לא אסרה אותו. זהו ההסבר לגזרות בו נקטנו עד כה.

רב יהודה אומר (ע"פ הסברו של עולא) שמצות דרבנן הן כמו ידיות של סל; על ידי הידיות אפשר להרים את הסל עצמו. יש לשים לב שלא מדובר על הגנה ושמירה על הסל אלא על האפשרות להרים אותו. החשש מהגעה לאיסור דומה יותר להגנה על הסל, ומשלא נקטו משל זה יש לחפש הסבר אחר. התורה אסרה להשתמש ביו"ט בדבר שלא הוכן לפניו ומשמעות ההכנה היא יצירת דבר חדש. בסוגיית הכנה דרבה⁴⁹ ראינו שביצה שנולדה בשבת אסורה ביום טוב. ע"פ שיטת הנימוק ההלכתי, חז"ל גזרו שלידה תחשב כהכנה כדי שאדם לא יחשוב שהכנה מותרת. ע"פ דברי רב יהודה, אפשר להסביר שלאדם הפשוט קשה להבין שהכנת הביצה בבטן התרנגולת היא הכנה, ומבחינתו הלידה היא הכנה הרבה יותר משמעותית. כדי להבהיר לו את המשמעות של איסור הכנה אוסרים עליו דבר הנראה בעיניו כהכנה. הגזרה נועדה להבהרת הרעיון של איסור התורה.

⁴⁸ כא ע"א.

⁴⁹ ביצה ד ע"א.

'המביא לאיסור' - הרהורים וטעמים נוספים

להלן נביא שתי סוגיות ממסכת ביצה בהן נראה שגם בגזרות המביאות לאיסור קיים קושי להבין מדוע ישנו חשש לעבור על האיסור, וננסה לברר האם גם בגזרות אלה לעיתים הנימוק המהותי תורם לקביעת האיסור.

הקושי הראשון עולה מסוגיית פירות הנושרין. חז"ל אסרו פירות שנשרו מן העץ כדי שלא יבוא לקטוף, אבל על פירות שקוטפים בעזרת מעדר וכדומה לא גזרו, כי הדבר לוקח זמן ובינתיים ייזכר ששבת היום. אם כן, למה גזרו על ביצה? כך הקשה מהר"ם שי"ף⁵⁰ ותיירץ שאמנם מבחינת החשש שמא יקטוף, ביצה דומה לפרי שנקטף על ידי מעדר, אך מצד הדמיון המושגי, ביצה דומה לפרי הנושר יותר מאשר לפרי הנקטף על ידי מעדר. האם בגלל דמיון מושגי זה יבוא אדם להתיר פרי הנושר? או שמא הדמיון משמעותי כיוון שטעם הגזרה מהותי?

קושי נוסף ישנו בסוגיה אחרת באותו מקום. אחד ההסברים לאיסור ביצה שנולדה ביו"ט הוא משום גזרת משקין שזבו. משמעות הגזרה היא שהתורה אסרה לסחוט כתולדת מלאכת דש, וחז"ל אסרו לשתות משקין שזבו מאליהם מפרי העומד למשקה. הנימוק ההלכתי הוא שאם נתיר משקים שיצאו מאליהם יבוא האדם לסחוט. כיצד ביצה קשורה לאיסור זה? מסביר רש"י שביצה יוצאת ממעי התרנגולת כשם שהמשקין יוצאין מתוך הפרי, אלא שחז"ל התירו לשתות משקין שיצאו מאליהם מפרי העומד לאכילה אף אם הדרך לסוחטו (מלבד זיתים וענבים). מדוע ביצה דומה יותר למשקה שזב מאשר לפרי העומד למשקה?⁵¹ הרשב"א מבאר שאנשים עשויים להתבלבל בין ביצה למשקה שזב כיוון שבשניהם הדבר יוצא מעצמו וכשאינו יוצא יש הפסד בשונה מפרי העומד לאכילה, ואילו תוס' פירשו שפירות העומדים לאכילה אין הדרך לסוחטם, וביצה עומדת "להיסחט" מן התרנגולת. כלומר, אמנם אין חשש שיבוא לסחוט תרנגולת, אבל ביצה דומה יותר לפירות העומדין למשקין ולכן אסורה. על כך יש לשאול: האם אדם פשוט יערוך השוואה כזו?⁵² האם אין כאן רמז לטעם שונה לגזירה?

גם אם נישאר עם טעם ההבאה לאיסור, מצינו שני כיוונים נוספים בדברי חכמינו: הראשון בשערי תשובה לרבנו יונה⁵³, שהגזרות גורמות ליחס נפשי של יראת חטא כללית,

⁵⁰ ביצה ג ע"א ד"ה 'בא"ד וי"ל דלקמן מיירי.

⁵¹ מהסוגיה מוכח שלדעת ר' יוחנן הסובר שגזרו על ביצה לא יכול לסבור שלא גזרו על משקין שזבו מפרי שעומד לאכילה, אך תוס' ורשב"א הבינו שלדעת חלק מהאמוראים ניתן לגזור על ביצה ולא על משקין שזבו מפרי שעומד לאכילה; תוס' בגלל הסוגיה בשבת (קמג ע"א) בה ר' יוחנן פוסק שלא גזרו על פרי העומד לאכילה, ורשב"א בגלל שר' יצחק לא נרתע מלפרש שהגזרה היא משום משקין שזבו אף על פי שלא גזרו על פרי העומד לאכילה.

⁵² אמנם רשב"א כתב "דמיא להו לאינשי".

⁵³ ג, ז. מובא גם בדרשות הר"ן דרוש חמישי נוסח ב ובעין אי"ה שבת פ"א נב.

כלומר, ההימנעות מעליה באילן מביאה להבנה שיש חשש תלישה והאיסור משמעותי כ"כ עד שחז"ל אסרו אפילו לגעת באילן.

השני מבואר בדרשת רב אושעיא במסכת יבמות שהובאה לעיל, שיכולה לתת פתח להבנה מעט שונה של סוג גזרות זה:

רב אושעיא הזהיר להתרחק גם ממקום בו אדם עלול לעבור עברה. מדוע? אם כדי שלא יעבור, זוהי דרשת רב כהנא "עשו משמרת למשמרתי"! כוונת רב אושעיא היא, ככל הנראה, שהגעה למקום בו ניתן לעבור עברה היא עצמה רעה. מקרה בו ניתן לחטוא, יש בו מן החטא.

בדומה לכך, כתב הרב קוק במוסר אביך⁵⁴ שהאיסור בגזרות אינו רק מצד ההבאה לעברה אלא גם כי המביא לעברה בקשר עילה ועלול רע בעצמו.

⁵⁴ א, ה.